

Když si jako Afričan položíte otázku, co je ten pant, kolem kterého se otáčí celý systém evropských způsobů, není odpověď těžká. To, co Evropany odlišuje od všech ostatních kultur na světě, je role, která je přidělena ženě. Nebo by se možná spíš mělo říct: vynález „dámy“. Tento fakt je možná pro čtenáře natolik samozřejmý, že dobře nechápe, proč na něj kladu takový důraz. Proto bych tu chtěl citovat jednoho německého filozofa, který si povšiml zvláštního postavení „dámy“ v Evropě podobně jako já, jenže ho na rozdíl ode mě vnímal jako něco obzvlášť nepříjemného. Arthur Schopenhauer píše o evropském „zlořádu jménem dáma, kterému nejenže se směje celá Asie, ale kterému by se stejně tak smálo Řecko i Řím“. – „Pravá evropská dáma je bytost, jaká by vůbec neměla existovat. Přitom právě i staré a orientální národy pohlížely na ženské a rozpoznávaly jejich přiměřené postavení mnohem správněji než my, s naší starofrancouzskou galantností a nechutným uctíváním ženských, tímto vrcholným výkvětem křesťansko-germánské hlouposti.“ Jak pádné měl ten velký starý mládenec důvody, aby si na takový vývoj tolik stěžoval, nemůže být předmětem našeho zkoumání, samotný fenomén ovšem uchopil přesně a stejně přesně pojmenoval i příčiny, které vedly ke vzniku „dámy“, pokud je však pro vznik lidského typu, který ovlivnil celou civilizaci, vůbec možné takové příčiny zachytit způsobem, jako bychom popisovali chemický proces.

Co Schopenhauer nazývá starofrancouzským „uctíváním ženských“, tedy *minnesang*, rytířské milostné zpěvy a službu dámě, nemá ovšem jen evropské, ale především také

arabské kořeny, z nichž ovšem nikdy nevyrostl ideál muslimské dámy; to je samo o sobě dost překvapivé, neboť arabská milostná poezie stejně tak hýří popisy dokonalosti vzývané ženy, jakož i její vzdálenosti a nedosažitelnosti, přičemž se do této touhy vždy mísily i náboženské motivy, které uvádějí milostnou trýzeň a uctívání milované ženy do vztahu k uctívání Boha a touze po něm. Rytíř stál před svou dámou v důstojné i nedůstojné pozici: na jednu stranu si nepřipadal být hoden, aby jí zavázal tkaničky, na druhou stranu mu projevovala svou přízeň – úsměv a dovolení, aby k její počtě psal básně a konal hrdinské činy –, což mu dodávalo pocitu vysoké vlastní hodnoty. Ironický odlesk, do kterého Cervantes o staletí později noří kouzlo trubadúrů, když popisuje lásku Dona Quijota k Dulcinee z Tobosa, jež možná existovala jen v jeho fantazii, není středověké realitě vůbec nijak vzdálený, tak jako bývá všednodennost jedné epochy často satirou té další. Možná to byl opravdu koncept bláznivých umělců, který vězel za vši tou milostnou poezií a službou a vzýváním vyvolené ženy, paní, *dominy*, dámy. Umělci to často nemají snadné, když chtějí najít své místo ve společnosti, a básníka a pěvce mohlo z antiintelektuální atmosféry germánsko-franského vznešeného dvora pěkně mrazit. A ještě k tomu přísný stavovský řád, který neprvoroznému rytíři bez prostředků zakazoval ucházet se o ženu vyššího stavu. Jako praví umělci povznášeli trubadúři tíživou sociální situaci na situaci existenciální. V jejich tvorbě se zapovězené ženy stávaly ještě nedosažitelnějšími, a právě v tom spočívala jejich pravá hodnota. Marnost se stala životním symbolem, nenaplněná touha literárním hybatelem. Předpokládám, že ženy tomu všemu rády naslouchaly a na hře se podílely. Jejich manželství nebyla uzavírána z lásky, takže bylo krásné, když se přesto lásky nemusely vzdávat, a to aniž přicházely o čest.

K těmto psychologickým a sociologickým stránkám se však přidávalo i náboženství. V raném středověku dosáhlo na Západě uctívání Panny Marie nového vrcholu – nebo spíš dosáhlo úrovně, na které bylo na Východě v Byzanci a také u nás v Etiopii už po mnoho staletí. Ortodoxní učení o neposkrvněném početí Panny Marie, podle nějž byla Marie

po Adamovi a Evě první člověk bez dědičného hříchu, teď po překonání jistého odporu zvítězilo i na Západě. Podle knihy Genesis byl první člověk muž, který ovšem zažil pád do hříchu. První spasený, a tedy dokonalý člověk byla oproti tomu bezesporu žena. V Panně Marii se tak žena stala korunou lidstva. Marie nebyla bohyně, ale zcela a naprosto člověk, ovšem na nejvyšším stupni lidskosti; byla taková, jak si Bůh od samého začátku představoval člověka, nevyužila však lidské svobody k hříchu, a proto byla ještě vydařenější, ještě zářivější než Adam a Eva před zhřešením. Marie se stala *dominou* jako takovou; dostalo se jí oslovení jako šlechtické dámy v Itálii, „madonna“, a vzniklo mnoho básní, v nichž za uctivé vzývanou konkrétní dámou bylo možno vytušit siluetu panské matky boží. Tohle všechno jsou správná konstatování, která už se stala obecně platnou součástí kulturního povědomí. Stále ještě však nevysvětlují, proč křesťanská církev svým uctíváním Svaté panny dosáhla takového sociálního efektu, že z neposkvrněnosti a královské vznešenosti Marie dopadl silný paprsek světla na všechny ženy, především ale na „dámy“, proč právě ve Francii, a ne třeba v Byzanci nebo Alexandrii, kde bylo uctívání Marie zakořeněno nesrovnatelně hlouběji. „Dáma“ je nevysvětlitelná. A to se jí zřejmě velice hodí. Oscar Wilde ji nazýval „sfinga bez tajemství“. Tento výsměch zní trochu žárlivě; asi by on sám byl rád sfingou.

Ve všech společnostech na světě se především uctívá moc, německy *Macht*, a je jedno, jestli je založena na království, ekonomice nebo rodině. Toto uctívání moci má své pevné místo samozřejmě i v Evropě; co je ale opravdu evropské, to je uctívání mdlob, německy *Ohnmacht*, tedy „bez-moc“ v postavě dámy. Dáma je královnou svého okruhu, všechno se děje podle jejích přání, která nikdy nejsou rozkazy, všichni se snaží se jí zalíbit, dostává se jí všemožné pozornosti – ale ne proto, že je silná, nýbrž že je slabá. Mluvím tu, pozor, o doktríně dámy, ne o realitě. Slabost dámy je bez ohledu na zřejmou sílu mnoha evropských panovnic ve velkém i malém – „to nebyly dámy!“ zvolá jistě lecjaký chytrák – axiom. Dáma je paradox, to má společné s těmi nejpůsobivějšími výroky v náboženství a filozofii: je panovnice a je slabá. Nemí

možné zahnat myšlenku, že by tento protiklad nebyl myslitelný bez křesťanského pozadí. Ale z někdejší spojitosti s madonou se dáma brzy vymanila. Sama se stala bohyní, domácí bohyní, jako byli ve starém Římě larové a penatové, malí skřítky, ochránci rodiny a místa.

Evropský společenský život je bez dámy sotva představitelný. Až do první světové války platily akce bez dam za druhořadé. Muži sice vždycky měli potřebu být jen mezi sebou, ale zatímco „divan“, slavnostní shromáždění mužů u emíra nebo šejka, znamenal vrchol muslimského společenského dění, byl večer bez dam, pánský večer, úlitbou infantilní stránce mužské duše. Jakmile Goethe začal žít s Christiane Vulpius, aniž se s ní oženil, bylo pro každou dámu nemožné vstoupit do jeho domu. Když se někde s sebou nedaly brát dámy, mělo se tím vyjádřit jisté pohrdání. Bez dam se nemohl uvést do chodu společenský rituál. Chyběl totiž jeho skutečný cíl: uctívání dámy. Západoevropan si vytvořil umělou postavu, s níž se sice v realitě setkáte naprosto zřídka, jejíž odlesk se ovšem šíří i na reálné ženy. Tedy, ne na všechny. Dáma je třídní ideál. Má-li se žena odsoudit, říkává se, že dotyčná „není dáma“ – buď proto, že se tak nenarodila, nebo proto, že svůj status dámy prohrála, neboť jí chybí „dámskost“. Jakými vlastnostmi se tedy vyznačuje dáma, tahle tajemná bytost?

Je to ušlechtlejší, vyšší bytost. Je dokonalejší než muži a ženy. Je vždy nevinná, vždy tak nějak ospravedlněná. Je krásná – a když krásná není, pak všemi svými pohyby a postoji, způsobem, jak mluví, jak se líčí, jak jí (tedy jak téměř nic nejí), jak se obléká a jak myslí, zívá, kašle, usmívá se, projevuje o tolik vybroušenější formu, že jí právo na krásu stejně přísluší. Úctu, která se jí projevuje, přijímá napůl vlídně, napůl roztržitě, neboť to vůbec jinak neumí. Dáma nic nevyžaduje, a dostává vše. Proto si nemusí vypracovávat žádnou ctižádost a žádnou techniku ostrých loktů. Proto je přítomnost dámy příjemná.

Pro pojednání o mravech země jsou to naprosto nespokojivé informace. Čtenář provázel autora až do středověku, pohlížel s ním na trubadúry a dogma neposkvrněného početí, a teď stále ještě neví, jak se přesně má chovat žena,

aby podle konvence dnes už převážně nesměrodatných kruhů mohla být nazvána dámou. Místo toho se vyzývá podivný fantóm, jehož vlastnosti vůbec není možné popsat. Pokusme se přiblížit si dámu zvnějšku. Jak se chovají muži (a mladé dívky) v její přítomnosti? Dáma sama zachovává úplný klid, kolem ní to však bzučí jako tlumený včelí roj.

Dáma je jako syrové vejce. Musí být ochraňována před nebezpečím ze všech myslitelných stran. Muž většinou chodí po její levici, smí-li ji provázet, neboť na levé straně kdysi nosíval svůj galantní kord – „Ty meči po mé levé paži / co se mi lesk tvůj říci snaží?“ –, a to zřejmě zůstane navěky nezapomenuto. Pokud ovšem po pravici dámy sviští dopravní ruch, kryje ji muž navzdory již neexistujícímu, kdysi vadícímu kordu, před obtížným ruchem z pravé strany. Provázejí-li dámu dva muži, berou ji doprostřed. V každém soukromém prostředí má dáma přednost v jakýchkoli myslitelných dveřích – kromě ve společnosti vládnoucího monarchy nebo vysokého preláta –, ale do hostinců, hotelů a obchodů vchází muž před ní, aby ji uchránil před případnými útrapami, které by ji tam mohly potkat. I na žebřících a příkrých schodech jde vždy jako první a při sestupování zase za ní, aby ji ušetřil neklidu při představě, že by mohl zavazit pohledem o její kotníky. V autě patří dámě na zadních sedadlech to pravé (pokud sedí řidič vlevo); poté co za ní muž zavřel dveře vozu, oběhne auto a nastoupí na druhé straně. Když dáma vejde do místnosti, vstanou všichni přítomní muži i mladé dívky. Zvedne-li se dáma ze židle, vyskočí na nohy rovněž všichni přítomní. Dáma se nikdy nepředstavuje; je představována, poté co jí byl představen neznámý. Dáma udává, kdy smí ostatní začít s jídlem, tím že vnoří lžiči do své polévky. Servíruje se jí jako první. Když má být bavena, nemluví se o obchodech, penězích ani o politice. Nikoho by ani nenapadlo ptát se jí na věk. Zato rozhoduje, zda se smí kouřit nebo ne; pokud její souhlas nepůsobí příliš rozhodně, zůstanou pouzdra na cigarety zavřena. Dámu je vlastně vždy třeba odvézt domů, neboť nebezpečí číhá všude, nebo aspoň doprovodit k jejímu vozu nebo na taxi. Seznam, co všechno je třeba v přítomnosti dámy nedělat, byl kdysi dlouhý: pískat, žvýkat tabák, kou-

řit dýmku, vyprávět neslušné vtipy, plivat, bít personál, líčit zdravotní detaily, vyprávět o něčem hnusném, zmiňovat se o nechutných tělesných funkcích – existovaly celé seznamy šetrných opisů, od „trápení“ místo „pocení“ až po „nepohodu“ pro menstruaci – a patřily sem i veškeré formy naléhání, trvání na svém, hlucení a dotírání.

Snad se smíme ještě jednou vrátit k náboženskému základu uctívání dámy: Je vidět, že dáma měla skutečně ztělesňovat nějaké nové, vyšší lidství, které se posléze v devatenáctém století s jeho velice měšťanským ražením asi vyjímalo trochu přecitlivěle. V předchozích staletích tomu tak ovšem vůbec nebylo; připomeňme si jen benátskou dámu šestnáctého století nebo anglickou dámu doby alžbětinské nebo svatou Terezu z Ávily či Madame de Pompadour. Působení dámy na muže bylo v každém případě nesmírně silné. Veškerá výchova muže se hlavně točila kolem toho, jak se má chovat vůči dámě. Ale co dělala ona sama, jaká byla pravidla, kterými se měla řídit?

Nebude nám nic platné dál se vyhýbat této otázce. Samozřejmě existovalo sto a jedno pravidlo, co má a co nemá dáma činit. Jenže: Tato pravidla ještě zdaleka z ženy dámu nedělala. Dáma žádná pravidla nedodržovala, dáma spíš sama některá stanovila, ale pak jim přirozeně sama nepodléhala. Vlastně ani nemohla udělat chybu. Mohla páchat těžké hříchy, ale nepřestala být dámou. Jednoznačná porušení pravidel dokonce výslovně patřila k jejím privilegiím. Často tím vyvolávala rozhořčení, často narážela na vážný odpor, ale to neměnilo nic na tom, že byla dáma a že to každý věděl. Doba barokní, doba posledního rozkvětu dámy, je plná životopisů vzpurných, nezkrotných, anarchistických dam, které na každý pokus vnutit jim nějaký řád odpovídaly terorem, kterým donutily k rozpacitému ústupu i krále. I jako poddané zůstaly vládkyněmi říše, v níž všechno sloužilo jen k jejich uctívání, i když byly poraženy v boji o moc, vliv, lásku a peníze. Jakými prostředky disponovala dáma ještě krátce před svou popravou, ukázala mademoiselle Charlotte de Corday v dopise poslanci Barbarouxovi, když po zavraždění Marata čekala na vlastní smrt: „Monsiere, jsem Vám za Vaši rozmanitou

pomoc natolik zavázána díkem, že Vám na znamení svého uznání dovoluji zaplatit mé dluhy.“

Ačkoli všechny ženy dámami nebyly – společnost, v níž by tomu tak bylo, by jistě záhy upadla do naprosto skvělého chaosu – mělo celé ženské pohlaví z úcty k dámě velký prospěch: Ludvík XIV. povstával od tabule, když kolem procházela služebná, a zdravil ji smeknutím klobouku. Na takovém pozadí jistě vynikne anglické pravidlo, které říká, že výchova gentlemana trvá dvě generace, výchova lady pět. Přesto ani všichni Angličané zřejmě nevědí přesně, jak to tedy s dámou je. Jedna přítelkyně muslimské víry, která za druhé světové války emigrovala do Anglie, mi vyprávěla svůj drobný zážitek. Jednou v noci jela posledním omnibusem domů. Naproti ní seděl obchodní bankéř ze City v pruhovaných kalhotách, s deštníkem a buřinkou. Průvodčí pocházel ze západoindických ostrovů; možná trochu pil. Když mu podávala minci, upustil ji. „Zvedněte to,“ řekl mé přítelkyni. Ta se na muže podívala a představila si jeho život jistě plný ponižování. Pak se sehnula a minci zvedla. Obchodní bankéř ten malý výstup pozoroval zdánlivě nezúčastněně, ale když se průvodčí otočil, řekl: „A lady never would have done that.“ To se ovšem ten muž mylil, a to už vůbec nekomentujeme jeho chování před tím. Byla celá řada velkých dam, které by něco takového beze všeho udělaly, kdyby se jim chtělo; pomysleme třeba na svatou Alžbětu Durynskou.

Schopenhauer si myslel, že by se Řekové evropské dáme vysmáli, ale zapomněl, že pratytem dámy byla Řekyně, velká postava z nejranějšího románu Evropanů, z Iliady. Krásná Helena, dcera Ledy a Dia převtěleného v labuť, která se proto vyklubala z vejce, měla všechno, co skoro o dva tisíce let později udělalo z dámy společenský ideál. Její krásu, to ovšem znamená především její příkladnou formální dokonalost, uctívali přátelé i nepřátelé. Ať dělala, co chtěla – byla nevinná a nikdo se neodvážil jí něco vytykat. I v případě otevřené manželské nevěry našla svého rytíře, její *dekorum* obhajoval sám Eurípidés, který s báječnou výmluvností vysvětloval, že to všechno vlastně vůbec tak nebylo. Válkou a zmarem, které vyvolala, zůstala zcela nedotčená; putovala z postele do po-

stele a dál byla panna. Neargumentovala, aby něco vysvětlila; předpokládám, že se na svého rozhněvaného manžela po desetileté pauze prostě smutně podívala a řekla mu, že touží vrátit se domů, zatímco se v pozadí kouřilo z trosek Tróji. A to nejpodstatnější: Menelaos si v takovém okamžiku jistě připadal obdarovaný, jako by vyhrál velkou cenu. Proto když Goethe ve *Faustovi II* svedl k sobě Fausta a Helenu jako ideální pár: rytíře a dámu, byl to akt nejvyšší intuice.

V této úvaze se stále znovu stává, že se o dámě mluví jednou v přítomném a jindy v minulém čase. Vypadá to, jako by nebylo zcela jasné, zda se dáma v naší přítomnosti ještě vyskytuje, nebo jestli už zapadla do minulosti. Ze všeho dosud řečeného je jasné, že takový ideál to ve dvacátém století nemohl mít snadné. V této éře byly k dámám nepřátelské vlastně všechny myslitelné společenské směry: komunismus a nacionální socialismus, socialismus a diktatura všeho druhu, demokracie a kapitalismus, mládežnická hnutí různých desetiletí mezi velkými válkami i po nich, a především války samy, moderní pracovní civilizace, rovnost a emancipace ženy. To, že by měla být ochraňována a ctěna mužem, byla pro mnoho žen myšlenka přímo urážející. Třídní ideál dámy klesal zároveň s příslušnou třídou. Práce v továrnách a kancelářích po boku mužů, která se stala nejen hospodářskou nutností, ale především životním stylem, dělá z uskutečnění ideálu dámy holou nemožnost. To vše je nesporné a jako námitka by se daly uvést jen dva drobné body.

Zprv se nacházíme v přechodné době, v níž „právo být dámou“ už sice neexistuje, zato ale v Evropě existuje ještě značný počet reálných dam. Nejsou už úplně mladé, ale mnohé z nich ještě nejsou staré. Vzpomínka na dámy, které utvářely svůj život zcela bez pochyb, je rovněž ještě živá. Zároveň je jisté, že všechny tyto dámy už nebudou matkami dam. Jejich dcery mohou být elegantní a suverénní, jak chtějí, onu naprosto nedotčenou sebejistotu „dám“ už mít nebudou.

V Americe v poslední době vykoumali, že se celé ženské pokolení urazí, když se pro označení člověka bude nadále používat výraz *man*, jak je běžné od prvních stop anglického jazyka. Tento výraz má být nahrazen rodově nespécifikovaným

slovem *person*; v budoucnu by se tedy nemělo říkat *chairman* jako předseda, ale *chairperson* a tak dále. U některých slov vyskytujících se v anglickém jazyce byly vytvořeny určité rubriky pod názvem *gender*. Uvádí se u nich: „Mohou být velice urážlivá, pokud nebudete dbát na rodově specifickou terminologii.“ Už z tohoto tónu je patrné, že tu nemá hrát žádnou roli otázka způsobů, neboť ačkoli je předmětem způsobů pokud možno nikoho neurážet, ještě mnohem více jde o to, abychom sami nehledali důvody, proč bychom mohli být uraženi, nebo ještě spíš jde o snahu nebýt uražen vůbec (což je vysoký cíl, jakého dosáhne málokdo). Pokud se chcete vyhnout tomu, abyste urazili vynálezky tohoto *gender speaking*, ocitnete se před neradostnou alternativou urazit místo nich ducha a tradici jazyka a provinit se proti dobrému vkusu při zacházení s řečí. *Person* znamená něco zcela jiného než „člověk“; co přesně, to nechť si oni *gender-speakers* laskavě najdou v důkladných jazykových studiích. Proč by se měl naprosto vážně používat výraz „studující“, když už samo slovo „studenti“ znamená participium, a sice podle zákonů latiny, jakkoli bohužel výslovně nezmiňuje studentky, které ovšem rovněž obsahuje? Obzvláště ošklivé a odpudivé jsou v němčině notoricky přidávané koncovky „*Innen*“, pokus, místo pedantského označení „elektrotechničky a elektrotechnici“, německy „*Elektrotechnikerinnen und Elektrotechniker*“ vytvořit jeden jediný pojem, o němž vůbec nikdo netuší, jak ho má vlastně vyslovovat: „*ElektrotechnikerInnen*“. Skutečnost, že mnohá označení jsou v základním tvaru mužského rodu a jejich ženský rod se od mužského pouze odvozuje, je pro „*FeministInnen*“ bolestná a my bychom ji mohli respektovat asi jako bolest rolníka, kterému kroupy zničily úrodu a který spíná ruce a hrozí pěstí k nebi – neboť jazyk je podobně jako krupobití přírodní síla, jež poslouchá své vlastní zákony, nevytvořená nikým a ovlivnitelná jen společenstvím všech, kdo tím jazykem mluví – tedy opět nikým. Rozhněvané ženy si mohou vytvářet jazyk stejně málo jako onen nešťastný rolník počasí, a pokoušejí-li se o to výhrůžkami a vydíráním, ztroskotají stejně tak, jako ztroskotaly všechny „novojazyčné“ reformy v diktaturách. Jestlipak by se feministkám

líbila představa, že se svými inovacemi jednoho dne skončí ve společnosti dnes už dávno odbyté *Lingua Tertii Imperii* a jiných vyřízených žargonů? V knize Eckharda Henscheida *Dummddeutsch* (Němčina pro hlupce) už se o nich důkladně pojednává.

Pro způsoby je v každém případě rozhodující, že veškeré genderové inovace nehrají v oné části společnosti, která ještě klade důraz na formu, vůbec žádnou roli. Nebláhá koncovka „*Innen*“ tu tak jako tak neexistuje a také by nikoho ani nenapadlo adresovat dopis „hraběnce a hraběti Johanně a Adolfovi von Tischbein“; stále stejně se tu samozřejmě píše „hraběti a hraběnce Adolfovi von Tischbein“. V Anglii je ona mnohoznačná, tedy obě pohlaví označující *person* v elegantním světě, který je zčásti identický s abonenty časopisu *Spectator*, zaručeným prostředkem, jak se znemožnit. V Americe to ovšem vypadá zcela jinak, protože se tu společnost a politika propojily tak těsně, že apolitické volné prostory jsou vymezené velice úzce. Ale kdo si v Evropě může dovolit žít daleko od ženských zmocněnkyní a zmocněnců, politiků, podnikových radů a biskupů a jiných bratřek a sester, nemusí zdravit žádný Gesslerův klobouk*. Má totiž svobodu uctívat ženu se vším náležitým respektem, aniž by ji musel proti starým pravidlům jmenovat před jejím mužem.

Možná má rezistence staré horní vrstvy vůči feministickým jazykovým úpravám svůj původ v tom, že tu originální obraz dokonalé ženy, dámy, nejen nevybledl, ale stále ještě je velice čerstvě přítomen v mnoha žijících příkladech i v postavách právě zemřelých babiček a tet. Ale až jednoho dne zanikne i ta poslední dáma, bude vzpomínka na ni dál ovlivňovat estetické fluidum evropských způsobů – dokud vůbec bude existovat kulturně rozpoznatelná Evropa. Dáma odpovídala starému feudálnímu konceptu hýčkání a krocení moci výchovou mocných, ne autoritě rozkolísané proměnlivými zákony. Vysoko nad pyramidou malých a velkých va-

* Podle legendy o Vilému Tellovi přikázal (habsburský) zemský správce v Uri a Schwyzu (dnes části Švýcarska) Hermann Gessler na důkaz věrnosti a oddanosti zdravit svůj klobouk upevněný na tyči. Tell se tomuto nařízení vzepřel. Není to však historicky prokázáno. (pozn. red.)

zalů a koruny, nad lvy cenícími zuby, hrozivými orly a rozrušenými divočáky se špičatými kly stála žena beze zbraní, zato s růží a kapesníčkem. Ona byla pravým zázrakem evropské kultury a člověk se možná musí narodit mimo Evropu, aby dokázal tento div skutečně ocenit.

Esej o pánovi

Time of chivalry has gone.

EDMUND BURKE

Má úvaha o mravech či způsobech se dotýká dějin, sociologie i politiky v rozmanitých souvislostech, ale vždy z jednoho hlediska. Je pro ni důležité něco, co pro ostatní obory zkoumání důležité být nemůže: totiž vnější zdání. Způsoby samozřejmě tvrdí, že vnější zdání je minimálně stejně důležité jako realita, která se za ním skrývá. Nahé tělo vypadá jinak než roucho, které ho šatí, proto však ještě roucho nebude nezajímavé. Interpretuje totiž tělo, určitým způsobem ho vystavuje na odiv, jak by se ono samo ve své nahotě nikdy vystavovat nemohlo; ukazuje nám, jak určitá doba viděla lidské tělo, jaké jeho vlastnosti chtěla zdůraznit a jaké skrýt. Jestli tu tedy máme načrtnout, jak viděla ideální obraz mužnosti ona staletí, z nichž způsoby vzešly, pak nám nemůže jít o to, abychom oslavovali zaniklou formu pánskosti – teď právě zaznělo pánské téma, brzy vystoupí pán osobně –, nýbrž abychom pochopili „pána“ jako důvěrně známý vnitřní obraz evropských národů po mnoho epoch až do současnosti. Nemůže být sporu o tom, že se pán stejně jako dáma dodnes vyskytuje jen v několika málo vzácných exemplářích. Možná byl vždycky vzácný, což ovšem jen stupňuje jeho funkci coby vzoru. „Aristokracie je sen lidu, zrazený reálnými aristokraty,“ říká iluzi zbavený Nicolás Gómez Dávila, jenže život snů, a to i těch zrazených, může mít tuhý kořínek.

„Pán“ ostatně není výlučně evropský vynález: Arabská beduínská knížata, japonští samurajové, indiští rajputové a etiopští mesafintové zformovali „ideál pána“ stejně působivě. Vědomí, že ne každý muž může být pánem, ustoupilo v době, kdy se každý muž oslovuje pane a nikdo se nezalekne